

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ З
ЛЕГКОЮ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ**

У статті представлені результати експериментального вивчення оптимальності особистісного розвитку підлітків з легкою розумовою відсталістю. На вибірці з ІСО підлітків з розумовою відсталістю в віці 14-15 років показано, що низька гармонійність психологічної організації особистості сприяє слабкому усвідомленню процесів саморозвитку і низькому рівню розвитку смислової сфери особистості.

Ключові слова: гармонійність особистості, саморозвиток оптимальні умови розвитку, смисложиттєва регуляція, смисложиттєві орієнтації.

Мета статті: представити результати дослідження особистісного розвитку підлітків з легкою розумовою відсталістю віком 14-15 років.

Постановка проблеми. Сьогоднішній стрімкий суспільний розвиток диктує особистісне становлення розглядати не тільки з традиційної в олігофренопсихології позиції «норма-патологія», але і з позиції актуалізації потенційних людських можливостей. Створення оптимальних умов особистісного розвитку дітей з розумовою відсталістю не тільки тісно пов'язано зі смисловим рівнем здоров'я особистості, але і становленням її смисложиттєвої регуляції, розгортанням особистісного потенціалу.

К.В. Карпінський у функціональному аспекті сенс життя представляє «як психічний регулятор, оптимальність якого виражається в регуляторній потужності і якості виконання регулюючих функцій в контексті всіляких форм довільної активності і розвитку особистості» [3, с 231]. Таким чином,

гармонізація підліткового розвитку тісно пов'язана зі становленням смисложиттєвої регуляції осмисленням завдань віку, знаходженням власного унікального сенсу життя і формуванням життєвої перспективи.

Виклад основного матеріалу.

Б.С. Братусь підкреслює, що критерієм норми психічного розвитку є «оптимальні умови цього розвитку», які сприяють набуттю родової людської сутності [1, с 50]. Оптимальний розвиток у підлітків як з нормальним інтелектом так і при легкої розумової відсталості має безпосереднє відношення до таких явищ як саморозвиток, суб'єкт розвитку, психологічна сталість особистості, самоудосконалення, самоактуалізація.

На сучасному етапі існування олігофренопсихології поняття саморозвиток вважається більш високим рівнем розвитку особистості ніж просто розвиток. На думку М.О. Щукіної «категорія розвитку є родовою категорією для опису саморозвитку», в якості критерію розрізнення даних категорій вчена виділяє здатність керування з боку особистості, яка властива процесам саморозвитку [8, с 183].

О.Л. Мерзлякова також розуміє розвиток індивідуальності як розвиток здатності бути суб'єктом на всіх рівнях її організації. Учена виділяє наступні ознаки саморозвитку людини: «спрямованість на самовдосконалення, нестандартний підхід до життя, який певною мірою базується на вмінні людини адаптуватися до умов оточуючого середовища та одночасно дозволяє їй бути творцем власного життєвого простору» [5, с.16].

Констатувальний етап дослідження було присвячено вивченню умов оптимального розвитку (саморозвитку) експериментальної вибірки підлітків.

У експериментально-психологічному дослідженні взяли участь 150 підлітків чоловічої і жіночої статі у віці 14-15 років з легкою розумовою відсталістю (F70), які склали основну групу. Обстеження проводилося на базі київської міської клінічної психоневрологічної лікарні №1 ім. акад. І.П.Павлова. Контрольну групу склали 104 підлітки з нормальним інтелектуальним розвитком, школярі середніх загальноосвітніх шкіл.

Провідною методикою констатуючого експерименту вибрана методика О.І.Моткова «Базові прагнення», яка орієнтована на вивчення сили, ступені реалізації і рівня гармонійності функціонування базових прагнень (природного ядра особистості). На основі сформульованій концепції природної і гармонійної особистості, учений вважає, що основу психологічної гармонії складають наступні критерії: згода з собою і навколишнім світом; адаптивне корисне, стійке, тривале, творче і економічне функціонування і розвиток індивідуума; що сприяє набуттю психологічного, соціального і духовного здоров'я [6]. за оптимальний розвиток особистості відповідають управляючі структури психіки: смисложиттєва регуляція, яка відповідає за прояви суб'єктної (сутнісної) людської активності. Важливими компонентами індивідуального смислу є мотиваційний, когнитивний та емоційний. На думку О.І.Моткова, ядро особистості включає генетично детерміновані структури, які визначають її фундаментальну природну сутність [7, с 23].

Оптимальному розвитку особистості сприяє гармонійність психологічної організації особистості. На основі отриманого показника гармонійності ядра особистості (ГЯЛ) були виділені наступні групи підлітків в основній та контрольних групах: високogarмонійні, середньogarмонійні та низькогармонійні.

Таблиця 1

Розподіл респондентів по рівню показника гармонійності ядра особистості

Групи досліджуваних	Гармонійність ядра особистості					
	Високогармонійні		Середньогармонійні		Низькогармонійні	
	Абс. ч.	%	Абс. ч.	%	Абс. ч.	%
Основна група n=150	—	—	26	17,3	124	82,7
Контрольна група n=104	11	10,6	91	87,5	2	1,92

Для виявлення значимих відмінностей рівня гармонійності між основною та контрольною групами був використаний багатofункціональний критерій Фішера.

У основній групі немає високогармонійних підлітків і лише 26 респондентів з 150 мають середній рівень гармонійності. Більша частина експериментальної групи - 124 підлітка з легкою розумовою відсталістю - має низький рівень гармонійності ($p < 0,01$). Низький рівень гармонійності показника гармонійності ядра особистості свідчить, що розвиток особистості підлітків з легкою розумовою відсталістю відбувається стихійно та неусвідомлено.

Велику частину контрольної групи 91 респондент (87,5%) складають середньогармонійні підлітки і всього 11 підлітків (10,6%) - високо гармонійні.

Для оцінки процесів саморозвитку була застосована методика В.Павлова «Готовність до саморозвитку».

Таблиця 2

Розподіл респондентів по рівню готовності к саморозвитку з врахуванням рівня гармонійності

Групи досліджуваних	Хочу і можу розвиватись (квадрат Б)		Можу але не хочу (квадрат А)		Хочу але не можу (квадрат Г)		Не хочу і не можу (квадрат В)	
	Абсч.	%	Абсч.	%	Абсч.	%	Абсч.	«
Високогармонійні								
Основна n=150								
Контрольна n=104	8	7,7	3	2,9	—	—	—	—
Середньогармонійні								
Основна n=150			19	12,7	2	1,3	5	3,3
Контрольна n=104	52	50	8	7,7	29	27,9	2	1,9
Низькогармонійні								
Основна n=150			4	2,7	51	34	69	46
Контрольна n=104	—	—	—	—	2	1,9	—	—
Всього								
Основна n=150			23	15,3	53	35,3	74	49,3
Контрольна n=104	60	57,7	11	10,6	31	29,8	2	1,9

Більшість підлітків з легкою розумовою відсталістю - 74 респондента (49,3%) не усвідомлюють свої можливості до саморозвитку, що значно більше в порівнянні з контрольною групою ($p < 0,01$). Як показало дослідження 69 з них мають низький рівень гармонійності особистості. Не володіють в достатній мірі навичками самоудосконалення 53 підлітка основної групи, що також більше, ніж в контрольній групі.

І навпаки, 60 підлітків контрольної групи (57,7%) мають високу готовність до саморозвитку.

Пряма кореляційна залежність між показниками «гармонійність реалізації базових прагнень» методики О.Моткова «Базові прагнення» і «готовність до самоудосконалення» методики В.Павлова «Готовність до саморозвитку», яка виявлена за допомогою коефіцієнту Пірсона в основній та контрольній групах, свідчить, що при низькому рівні гармонійності знижується функціонування особистісно-сміслового рівня психічного здоров'я ($p < 0,01$).

Усвідомлений особистісний розвиток передбачає становлення смисложиттєвої регуляції. Для вивчення рівня її розвитку у підлітків з легкою розумовою відсталістю застосований тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтьєва.

Результати проведеного дослідження показують, що чим вище рівень гармонійності особистості, тим вище рівень розвитку смисложиттєвих орієнтацій. Високий рівень показника «Осмишеність життя» не зустрічається в обстежуваній групі підлітків з легкою розумовою відсталістю, також немає серед цієї групи і «високогармонійних» школярів. У контрольній групі високий рівень цього показника має лише 9 підлітків (81,8% від високогармонійних досліджуваних).

За даними діагностичного експерименту у 148 підлітків (98,7%) з легкою розумовою відсталістю низький рівень показника «осмишеність життя», що значно більше в порівнянні з контрольною групою ($p < 0,01$). З них у 124 підлітків з легкою розумовою відсталістю продіагностований низький рівень гармонійності. У контрольній групі низький рівень показника «осмишеність життя» спостерігається у 3 підлітків (2,9%). Отримані дані констатувального дослідження демонструють те, що у більшості підлітків з легкою розумовою відсталістю низький рівень розвитку смислової сфери.

Проаналізуємо отримані дані окремих субшкал тесту «смисложиттєвих орієнтацій».

Цілі у житті. Цей показник характеризує наявність або відсутність в житті досліджуваного цілей на майбутнє, які засвідчують про наявність осмишеності життя, спрямованості і тимчасової перспективи.

Високий рівень за шкалою «цілі» не виявлений в основній групі, і всього лише у 10 підлітків з 104 в контрольній (9,6%) продіагностована висока цілеспрямованість. Високий рівень гармонійності спостерігається у 6 підлітків контрольної групи з високою цілеспрямованістю. У більшості підлітків основної групи - 140 осіб (93,3%) виявлена низька цілеспрямованість, в 122 з них вона поєднується з низьким рівнем гармонійності. У контрольній групі низька цілеспрямованість продіагностована у 4 человек (3,8%). Всього 8 підлітків основної групи мають середній рівень за шкалою «цілі» у поєднанні з середнім рівнем гармонійності, що значно нижче ніж в контрольній ($p < 0,01$). Ці дані характеризують низьку цілеспрямованість у підлітків з легкою розумовою відсталістю у поєднанні з низьким рівнем гармонійності, що може ускладнити в

майбутньому процес соціалізації в соціум. Процес життя визначає задоволеність життям, її благополуччя.

Високий рівень за шкалою «процес» не виявлений у підлітків з легкою розумовою відсталістю, у 23 підлітків (22,1%) контрольної групи високий рівень даного показника.

У 137 підлітків основної групи (91,3%) виявлений низький показник за шкалою «процес», 121 обстежуваний має низький рівень гармонійності. Середини рівень за шкалою процес виявлений у 10 підлітків основної групи і в 75 контрольної ($p < 0,01$).

Показник за шкалою «результат» визначає задоволеність прожитим відрізком життя.

У основній групі не виявлено підлітків з високим рівнем даного показника. Велика частина контрольної групи - 53 підлітка (50,9%) демонструє високий рівень показника за шкалою «результат».

У 142 підлітків основної групи (94,7%) виявлений низький показник за шкалою «результат», що значно більше ніж у контрольної ($p < 0,01$).

«Локус контролю-Я» характеризує уявлення про себе як про сильну особистість, яка здатна контролювати події власного життя.

У основній групі не виявлено підлітків з високим рівнем гармонійності і з високим рівнем показника за шкалою «Локус контролю - Я». 14 підлітків (13,5%) контрольної групи мають високий рівень даного показника, у 11 з них у поєднанні з високим рівнем гармонійності.

У основній групі 131 підліток (87,3%) демонструє низький показник за шкалою «локус контролю - «Я»», що значно більше ніж у контрольної ($p < 0,01$).

«Локус контролю - життя» - переконаність в тому, що життя людини підвладне власному контролю.

Високий рівень за шкалою «локус контролю - життя» не виявлений у основній групі, у 12 підлітків (11,5%) контрольної групи діагностується високий рівень даного показника.

У 148 осіб (98,7%) підлітків основної групи визначений низький показник за шкалою «локус контролю - життя», що значно більше ніж у контрольної: 3 підлітка (2,9%).

Таблиця 3

Порівняльна характеристика низькорівневих показників по шкалах тесту Д.О. Леонтьєва «Смисложиттєві орієнтації» в основній і контрольній групах

Шкали тесту СЖО	Основна група		Контрольна група		Значення <рэмп.	Рівень значущості
	Абс.ч	%	Абсч	%		
Цілі	140	93,3	4	3,8	16,47	$p < 0,01$
Процес	137	91,3	3	2,9	17,16	$p < 0,01$
Результат	142	94,7	2	1,9	17,73	$p < 0,01$
Локус контролю - Я	131	87,3	23	22,1	9,19	$p < 0,01$
Локус контролю - життя	148	98,7	3	2,9	20,27	$p < 0,01$
Осмысленість життя	148	98,7	3	2,9	20,27	$p < 0,01$

Таким чином, результати констатуючого експерименту виявили, що більшості підлітків з легкою розумовою відсталістю властиво поєднання

низького рівня гармонійності з низьким рівнем готовності до саморозвитку, а також слабкий рівень розвитку смислової сфери особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братусь Б.С. Аномалии личности. - М.: Мысль, 1988. - 302 с.
2. Ермолаев О.Ю. Математическая статистика для психологов : Учеб. для вузов; Рос. акад. обр-ния. Моск. психол.-соц. ин-т. - М.: Флинта, 2003. - 170 с.
3. Карпинский К.В. Смыслжизненный кризис личности: феноменология, механизмы, закономерности: . дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / Карпинский К.В.; Ин-т РАО. - Москва, 2017. - 563 с.
4. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентации (СЖО). - М.: Смысл, 1992. - 16 с.
5. Мерзлякова О.Л. Психологічні чинники саморозвитку старшокласників у процесі навчання: дис.... канд. психол. наук: 19.00.07 / Мерзлякова Олена Леонідівна. - К., 2009.-251 с
6. Мотков О.И. Психологическая гармония - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.ucheba.com/met_rus/k_psiholichnost/garmonija_l.htm
7. Мотков О.И. Личность и психика: сущность, структура и развитие. - Самара, ИД «Бахрах-М», 2008. - 160 с.
8. Щукина М.А. Психология саморазвития личности: субъектный подход: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.13/ Щукина М.А., С.-Петерб. гос. ун-т. - Санкт-Петербург, 2015.-355 с.

REFERENCES:

1. Bratus, B. S. (1988). *Anomalii lichnosti* [Anomalies of personality]. Moscow: Mysl.
2. Ermolaev, O. Yu. (2003). *Matematicheskaja statistika dlia psikhologov* [Mathematical statistics for psychologists]. Moscow: Flinta.
3. Karpinskiy, K.V. (2017). *Smyslozhiznennyi krizis lichnosti: fenomenologiya, mekhanizmy, zakonomernosti* [Life-meaning crisis of personality: phenomenology, mechanisms, conformities to law]. (Doctoral dissertation, Moscow).
4. Leontev, D. A. (1992). *Test smyslozhiznennykh orientatsi (SZhO)* [Test of life-meaning orientations]. Moscow: Smyisl.
5. Merzliakova, O.L. (2009J). *Psykhologichni chynnyky samorozyitku starshoklasnykiv u procesi navchannia* [Psychological factors of self-development of senior pupils in the process of education]. (Doctoral dissertation, Kyiv).
6. Motkov, O.I. (2008). *Psikhologicheskaja harmoniia* [Psychological harmony] Retrieved from http://www.ucheba.com/met_rus/k_psiholichnost/garmonija_l.htm
7. Motkov, O.I. (2008). *Lichnost i psikhika: suschnost, struktura i razvitie* [Personality and psyche: Essence, structure and development]. Samara: "Bahrah-M".
8. Shchukina, M.A. (2015). *Psikhologia samorazvitiia lichnosti: subektnyi podkhod* [Psychology of self-development of personality: Subject approach]. (Doctoral dissertation, St. Petersburg).

Tetyana Shipelik. Psychological Features of the Personal Development of Teenagers with Mild Mental Retardation

The article presents the results of an experimental research of the optimality of the personal development of teenagers with mild mental retardation.

On a selection from ISO teenagers with a mental retardation at the age of 14-15, research was shown that the low harmoniousness of the psychological organization of the personality entails to weak realization of the processes of self-development and a low level of the semantic sphere of the personality.

Keywords: *the harmony of the individual, self-development, optimal conditions for personal development, regulation of life meaning, life-melanig orientations.*